

Dr. Ion DIACONU

CULTURA ȘI DREPTURILE OMULUI

IDENTITATE
DIVERSITATE
MULTICULTURALISM

Copyright © 2012, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DIACONU, ION

Cultura și drepturile omului / Ion Diaconu. -

București : Pro Universitaria, 2012

Bibliogr.

ISBN 978-606-647-448-1

008:341.231.14

INTRODUCERE

Păstrarea și protecția identității culturale au devenit în zilele noastre o preocupare pentru popoare, comunități, grupuri și persoane de pe toate continentele, pentru că identitatea culturală, cultura proprie, sunt elemente importante ale demnității lor.

Omenirea este confruntată în zilele noastre cu erupția fenomenului cultural pe terenul confruntărilor sociale. Experiența arată că încălcările drepturilor culturale au fost cauza multor tensiuni în și între state și au dus uneori la conflicte violente. Desigur tensiunile interculturale sunt cunoscute de secole, dar numai în ultimul timp conceptul de cultură a dobândit o semnificație politică, prin integrarea explicită a problematicii interculturale în acțiunile politice.

Analiști ai acestor tensiuni consideră că ele sunt expresia opoziției între "puterile omogenizante și capacitățile diferențiale"¹, a contradicției între răspândirea tehnologiilor, cu corolarul lor cosmopolit și nivelator, și identitatea culturală a persoanelor și grupurilor.

De aceea, a devenit necesară cunoașterea și înțelegerea aspectelor și conotațiilor juridice ale fenomenului cultură, abordat de normele de drept internațional numai în termeni generali și multă vreme ignorat în lumea juridică. Până nu demult, normele de drept au ignorat în mare măsură cultura ca atare, considerând-o mai curând un fenomen de alegere individuală a fiecărei persoane, care menținea desigur unele trăsături distincte, dar se concilia ușor cu o cultură a majorității populației și care nu presupunea norme de drept specifice. Multiculturalismul, potențat și de consecințele globalizării și având ca purtători comunități mai importante, a adus însă fenomenul culturii specifice în centrul dezbaterii politice și ca urmare și al preocupărilor juridice. Se pune deci problema dacă se va opta pentru un «multiculturalism al fricii» (de fragmentare), care ar conduce la represiune, la încălcarea normelor unei societăți liberale și la negarea identității culturale a grupurilor minoritare, sau un «multiculturalism al speranței»², care ar promova diversitatea culturală ca pe o situație normală și pozitivă.

Pornind de la ceea ce caracterizează fiecare persoană și fiecare popor, constatăm că identitatea culturală este esența perenității popoarelor; ea este legată indisociabil de natura omului; ea conferă omului specificitate și grupurilor unitate, caracter irepetabil și ireductibil; ea constituie legătura între trecutul, prezentul și viitorul lor. Cultura condiționează întreaga experiență a omului, de

¹ Lefebre Henri, *Le Manifeste différentialiste*, Collection Idées, 1970, p. 49; Marianne Wilhelm, *L'étendue des droits relatifs à l'identité à la lumière des droits autochtones*, in "Les droits culturels, une catégorie sous-développée de droits de l'homme", Actes du VIIIème interdisciplinaire sur les droits de l'homme (vol. 22), 1993, Editions Universitaires Fribourg, Suisse, p. 221-222.

² A. Schachar, *Two Critics of Multiculturalism*, in *Cardozo Law Review*, 2001, p. 262.

la naștere până la moarte. A priva persoanele sau grupurile de identitatea lor culturală înseamnă a le priva de istoria lor, a nega în ultimă instanță dreptul lor la existență³. Mediul cultural continuă să aibă o influență importantă asupra modului în care se dezvoltă personalitatea omului, asupra viziunii sale privind lumea. Se apreciază că oamenii «au nevoie de un context cultural solid pentru a da o semnificație și o perspectivă alegerilor lor existențiale»⁴.

Omul datorează demnitatea sa culturii sale și vocației sale de a fi civilizat; de aceea, în filozofia drepturilor omului, un loc central ocupă, după viața și integritatea fizică, modurile de exprimare culturală, libertatea de expresie, de conștiință, de gândire, de reuniune și de asociere, dreptul la educație⁵.

Așa cum se arată în Declarația de la Mexico din 1982 privind politicile culturale, «cultura oferă omului capacitatea de reflecție asupra lui-însuși. Ea face din noi ființe specific umane, raționale, critice și angajate etic. Prin ea noi discernem valori și efectuăm alegeri. Prin ea omul se exprimă, ia cunoștință de el însuși, se recunoaște ca un proiect neterminat, repune în discuție propriile sale realizări, caută fără încetare noi semnificații și creează opere care trec dincolo de el»⁶.

Ca urmare, problema drepturilor la cultură, a identităților culturale nu poate fi tratată în termeni strict conflictuali, între menținerea unității și coeziunii sociale și protecția și dezvoltarea diversității, care să conducă la incompatibilitate și respingere a uneia sau a celeilalte; misiunea normei de drept este să găsească soluții care să țină seama de realitățile umane, să evite conflictele și să asigure conviețuirea pașnică a societăților.

Este indiscutabil că problemele legate de diversitatea culturilor și de expresiile culturale diferite trebuie tratate în cadrul drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. De altfel, se apreciază că discuția despre cultură în contextul drepturilor omului a fost generată după 1990 de trei factori: mișcările etnice în perioada post-comunistă în Europa centrală și de Est, insistența popoarelor autohtone de a stabili locul lor specific în cadrul drepturilor omului și provocarea la adresa universalității drepturilor omului ridicată de unele state din Asia cu referire la culturile lor specifice, la Conferința mondială a drepturilor omului de la Viena din 1993⁷.

Sunt însă și alți factori care trebuie luați în considerare, și anume creșterea fenomenului migrației și formarea de comunități puternice, stabile și cu un anumit nivel de bunăstare economică, ale emigranților în țările dezvoltate și reacția identităților diferitelor comunități, uneori a unor popoare întregi, în fața

³ Marianne Wilhelm, *art. cit.*, p. 222

⁴ Amy Gutman, Introduction, în Charles Taylor, *Multiculturalisme, difference et democratie*, Paris, Aubier, 1994, p. 15-16.

⁵ Ben Achour, *Souveraineté étatique et protection internationale des minorités*, RCADI vol 245 (IV), 1994, p. 332.

⁶ Déclaration de Mexico sur les politiques culturelles. Conférence mondiale sur les politiques culturelles, UNESCO, 1982, Préambule.

⁷ Jessica Almqvist, *Human Rights, Culture and the Rule of Law*, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2005, p. 6.

presiunilor integraționiste generate de globalizare, și desigur creșterea locului și ponderii principiului nediscriminării în contextul drepturilor omului.

Cultura oferă în zilele noastre un câmp nelimitat pentru contacte între diferitele comunități, pentru relații interumane și în consecință influențe reciproce, schimburi fertile, dar și pentru conflicte potențiale. Normele privind drepturile omului trebuie să ne ajute să vedem în ce spațiu juridic poate să se manifeste cultura sub diferitele ei forme, pot să se exprime diferitele culturi, ce garanții și ce instituții juridice există sau ar trebui să existe pentru a face posibile respectarea, protecția și realizarea acestor manifestări.

Capitolul I

CULTURA ȘI DREPTURILE OMULUI

Secțiunea 1

Noțiunea de cultură

O analiză a relației dintre cultură și drepturile omului ca și a conținutului drepturilor culturale presupune definirea sau cel puțin înțelegerea noțiunii de cultură. În ciuda discuțiilor îndelungate privind cultura și drepturile culturale, în cadrul UNESCO și în alte instanțe, nu s-a ajuns la o definiție general acceptată a acestei noțiuni.

Termenul de cultură este folosit fie în sens larg – ca expresie a relațiilor sociale de zi cu zi, ca sumă a tuturor activităților umane, a cunoștințelor și practicilor, tot ceea ce face omul diferit de natură – fie în sens restrâns, cuprinzând activitățile creatoare, realizările intelectuale ale omului în domeniile muzicii, literaturii, artelor, arhitecturii, filmului și în celelalte domenii ale creației spirituale⁸.

Analiza diferitelor documente și a practicii internaționale demonstrează acceptarea clară a noțiunii de cultură în sensul ei cel mai larg. Deja Recomandarea din 1976 a Conferinței generale a UNESCO asupra participării popoarelor la viața culturală și contribuției lor la aceasta precizează, încă din preambul, că prin cultură se înțelege “un fenomen social care rezultă din asocierea și cooperarea persoanelor în activități creative, și nu numai o acumulare de lucrări și de cunoștințe produse de o elită...”; “cultura nu este limitată la accesul la lucrări de artă și la creațiile literare..., ci înseamnă în același timp dobândirea cunoașterii, cerința unui mod de viață și nevoia de a comunica”.

Declarația Universală a UNESCO privind diversitatea culturală din 2003 definește cultura ca «un set de trăsături distinctive spirituale, materiale, intelectuale și emoționale ale unei societăți ori ale unui grup social, (care) alături de arte și literatură cuprinde moduri de viață, moduri de a trăi în grup, sisteme de valori, tradiții și credințe». În același sens, raportul final al Conferinței mondiale din 1982 asupra politicilor culturale declara: “Cultura cuprinde, deci, creația artistică împreună cu interpretarea, executarea și difuzarea lucrărilor de artă, cultura fizică, sporturile, jocurile și activitățile în aer liber, precum și modul

⁸ Cf. Ianusz Symonides, The history of the paradox of cultural rights and the discussion within UNESCO, în "Les droits culturels...", p. 51.

în care o societate și membrii săi își exprimă sentimentele pentru frumusețe și armonie și viziunea lor asupra lumii, ca și modurile de creație științifică și tehnologică și de control asupra mediului lor natural". Declarația asupra drepturilor culturale adoptată la Fribourg prezintă cultura ca incluzând «acele valori, credințe, convingeri, limbi, cunoștințe precum și artele, tradițiile, instituțiile și modul de viață prin care o persoană sau un grup exprimă umanitatea lor și sensurile pe care le dau existenței și dezvoltării lor»⁹.

Mergând mai în profunzime, unii autori se referă la obiceiuri, moravuri, tradiții, ritualuri, tip de locuință, dar și la producerea de obiecte de artă, cultivarea muzicii, stabilirea de organizații culturale, publicarea de cărți în limba proprie, transmiterea culturii proprii prin educarea generațiilor viitoare, fie în școli separate, fie prin asigurarea respectului pentru cultura minorităților în școlile publice, iar în ceea ce privește popoarele indigene, la legătura lor ancestrală cu pământul¹⁰. O definiție antropologică a termenului include limba, normele și valorile, credințele și practicile unui anumit grup, respectiv un ansamblu de trăsături care unesc membrii grupului și îi deosebesc de alte grupuri, influențează viziunea lor asupra lumii și structurează viața lor individuală sau colectivă¹¹.

Alți autori examinează cultura ca un context, ca o structură în care individul face alegeri în viață; astfel, se afirmă că limba și istoria noastră sunt mediul prin care devenim conștienți de opțiunile disponibile și de semnificația lor; aceasta ar fi condiția pentru a formula judecăți inteligente despre cum vrem să trăim. De aceea, ar trebui să fim preocupați «de soarta structurilor culturale, deoarece... numai având o structură culturală bogată și sigură, oamenii pot fi conștienți pe viu de opțiunile disponibile lor și pot să examineze în mod inteligent valoarea lor»¹². Desigur, contextul cultural este mai complex decât limba și istoria individului sau ale grupurilor; dar importanța lui pentru întreaga orientare a vieții omului este bine sesizată, fără a exclude posibilitatea unor schimbări ca urmare a influențelor altor culturi.

De aceea, cultura nu poate fi considerată ca limitată la o sumă a operelor artistice, ci este văzută mai curând ca un sistem de simboluri, de valori, cunoștințe¹³, creații spirituale și materiale în continuă evoluție; este un capital complex în care oamenii găsesc, selecționează și creează idei pentru a-și organiza acțiunea.

O analiză efectuată pe baza documentelor adoptate în cadrul ONU și UNESCO și a practicii organismelor internaționale ne oferă o înțelegere a noțiunii de cultură la trei nivele :

⁹ Déclaration de Fribourg sur les droits culturels; Patrice Meyer-Bisch (dir.), Les droits culturels; projet de Déclaration, Edition UNESCO, Editions Universitaires Fribourg, Suisse, 1998.

¹⁰ Ianusz Symonides, *art. cit.*, p. 51.

¹¹ Definiție dată în International Encyclopedia of Sociology, ed. F. N. Magill, Londra, 1995, vol. I, p. 279, citată de Julie Ringelheim, Diversité culturelle et droits de l'homme, ed. Bruylant, Bruxelles, 2006, p. 6.¹⁶⁾

¹² În acest sens W. Kymlicka, *Liberalism, Community and Culture*, Oxford, 1989, p. 165.

¹³ Cf. Michel Bassand, Développement régional et démocratie culturelle: quelques aspects d'un projet complexe, in «Les droits culturels. ...», p. 168.

a) în sens material, ca produs al diferitelor grupuri umane, ca moștenire materială acumulată de omenire, incluzând între altele monumentele și artizanatul;

b) ca proces de creație artistică sau științifică, punând accentul atât pe proces cât și pe creatorii de cultură;

c) în sens antropologic, ca mod de viață, așa cum este definit de UNESCO, ca set de trăsături distincte spirituale, materiale, intelectuale și emoționale ale unei societăți sau ale unui grup social, vizând individul în calitate de creator, dar și de produs al culturii¹⁴.

Însăși arta contemporană suferă transformări datorită faptului că frontierele sale clasice se estompează astfel:

- arta modernă nu cunoaște frontiere în timp și spațiu; ea prezintă o capacitate de reelaborare a lucrărilor din trecut și se pretează la toate mixajele culturale;

- trăsăturile tehnice ale operei se diluează, se deplasează cu ușurință de la un support la altul și se pretează la toate transpunerile;

- producțiile artistice au fost transformate în produse de largă consumație, cu riscul de folclorizare a culturilor dominate și de extindere a culturii dominante;

- noțiunile de operă și de autor se transformă, din moment ce operele artistice se pretează la orice fel de însușiri și de reelaborări de către spectatori care devin actori temporari¹⁵.

După cum este cunoscut, în sistemul Organizației Mondiale a Proprietății Intelectuale folclorul este protejat ca bun cultural asupra căruia există un drept de proprietate intelectuală, considerându-se că există un interes colectiv al unei comunități cu privire la acesta. Amintim în sensul celor de mai sus și Convenția adoptată de Conferința generală a UNESCO în 2003, privind salvagardarea patrimoniului cultural intangibil sau imaterial. Potrivit acestei Convenții, patrimoniul cultural include și practici și reprezentări, cum sunt cunoștințele, deprinderile, instrumentele, obiectele, artizanatul și locurile care le sunt în mod necesar asociate, recunoscute de comunități și de persoane ca făcând parte din patrimoniul lor cultural. Se consideră că această Convenție ar completa Convenția din 1972 privind protecția patrimoniului mondial, cultural și natural, care se referea la cultura materială, așa cum s-a cerut prin Declarația UNESCO de la Yamato din 2003 privind o abordare integrată a apărării patrimoniului material și imaterial¹⁶. Cultura include, așa dar, atât creația culturală înaltă, cât și pe cea populară, atât cultura materială cât și pe cea imaterială.

Din aceste analize ale noțiunii de cultură rezultă că limba este o trăsătură majoră a unei culturi, ca vehicul de exprimare și transmitere. Religia reprezintă

¹⁴ Asbjorn Eide, Cultural Rights as Individual Human Rights, în Economic, Social and Cultural Rights; A textbook, A. Eide, C Krause, A. Rosas eds., 1995, p. 230.

¹⁵ François Ost, Liberté artistique et respect de la diversité culturelle. Pour un multiculturalisme libéral, dans Revue Hellénique de Droit International, no. 2/2009, p. 582-583.

¹⁶ În acest sens Thierry Garcia, UNESCO, La Convention pour la sauvegarde du patrimoine culturel immatériel: la souveraineté contre l'humanité ?, în RGDIP, 2006/3, p. 699.

adesea valori etice ale unei culturi, explicații ale existenței umane, relația cu mediul și cu alți oameni, cu divinitatea; credințele religioase sau alte sisteme de gândire sunt elemente importante ale culturii pentru majoritatea oamenilor, ca parte a identității lor¹⁷. Fac parte de asemenea muzica, dansul, tipurile de hrană, îmbrăcăminte și în general obiceiurile și tradițiile care însoțesc o persoană de-a lungul vieții, mai ales în momentele importante ca nașterea, căsătoria și moartea.

Prin extinderea și diferențierea lor, operele și procesele culturale pătrund și influențează întreaga realitate socială. Permițând fiecărui individ și grup să se exprime și să-și libereze creativitatea, dar și să devină conștient de poziția sa în societate, cultura stimulează capacitatea creatoare și participarea la schimbarea lor înșiși și a societății ca atare¹⁸. Ea permite și influențează elaborarea limbajului, formarea codurilor morale, juridice, estetice, tehnice și științifice, ca și comunicarea în toate aceste domenii. Aceasta este, în esență, democrația culturală.

Cultura este o construcție socială, produs al unei istorii și al unor practici sociale specifice ale unei societăți; ca urmare, ea este supusă unor evoluții constante, ca fenomen social viu, în care fiecare generație asimilează valorile create anterior, le filtrează prin propriile ei percepții și criterii și creează alte valori în alte condiții istorice, în care fiecare popor sau grup social preia și filtrează valori create de alte popoare și grupuri, creind propriile sale valori, într-un proces neîntrerupt de schimburi în timp și spațiu. Schimburile culturale, ca și dispariția și asimilarea unor culturi, sunt procese inevitabile în istorie. Culturile nu sunt ansambluri de creații și valori închise, uniforme, stabile și izolate; dimpotrivă, ele sunt construcții sociale, produse și transformate neîntrerupt, ca urmare a interacțiunii constante între oameni și între grupuri¹⁹. Unele culturi, bine cunoscute în istoria omenirii, au dispărut, ca de altfel și popoarele care le-au creat. Nu ne putem propune să izolăm culturile de procesele de schimbare naturală, păstrându-le intacte ca niște piese de muzeu. În conformitate cu dezvoltările și standardele internaționale privind drepturile omului, obiectivul pe care trebuie să ni-l propunem este să asigurăm că aceste procese au loc în contextul respectării drepturilor și libertăților fundamentale, astfel încât orice persoană, orice grup să poată participa la dezvoltările și schimbările respective, să poată alege ele însele direcția pe care o va urma cultura lor²⁰.

Astfel, se constată că fenomenul cultural și-a adăugat noi și noi sectoare ale creației umane – la pictură, sculptură, arhitectură, teatru, dans, literatură, muzică, s-au adăugat cinematografia, televiziunea, mai recent sportul cu numeroasele sale discipline, fotografia, banda desenată, mijloacele de informare în masă cu subdiviziunile lor, ca și științele de altfel – care tind să se autonomizeze, să devină un domeniu distinct.

Fiecare din aceste sectoare tinde să se diferențieze prin aprofundarea și progresul creației în domeniul respectiv, dar și în funcție de raportul dintre

¹⁷ Elsa Stamatopoulou, *Cultural Rights in International Law*, 2007, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, p. 109-110.

¹⁸ Cf. Marianne Wilhelm, *art. cit.*, p. 229.

¹⁹ J. Ringelheim, *op. cit.*, p. 7.

²⁰ În acest sens, P. Thornbery, *International Law and the Rights of Minorities*, 1991, p. 141.

cerere și ofertă, ținând seama de cerințele de eficacitate și productivitate ale societății contemporane.

Fiecare din sectoarele culturii cunoaște mai multe procese, care au loc separat, succesiv sau simultan, într-o dinamică specifică. Astfel, în fiecare din aceste sectoare se produce creația de valori culturale, care sunt supuse criticii, sunt conservate în diferite forme, sunt difuzate și fac obiectul consumului socio-cultural, ca parte a modului de viață.

Are loc, totodată, un schimb continuu de valori între creatori și consumatori culturali, o dinamică culturală descendentă și ascendentă, într-un proces de identificare, apropiere și transfer, de comunicare verticală și orizontală, în care creatorii sunt ei înșiși consumatori, iar consumatorii participă sub diferite forme la creația culturală.

Unii autori dau însă culturii un sens prea larg, incluzând și aspectele economice și politice ale vieții sociale, inclusiv cel al puterii, al organizării politico-juridice a societății, ca și problematica relațiilor între popoarele autohtone și popoarele majoritare²¹. Totodată, subliniind, în cadrul conceptului de cultură, aspectul elaborării de către persoane și grupuri a aspirațiilor lor, a proiectelor lor de viitor, acești autori tind să plaseze astfel de aspirații și proiecte în experiențele trecutului, în miturile și reprezentările istorice privind locul în lume al persoanelor și grupurilor respective.

Or, fără a nega influențele reciproce dintre economie, politică și cultură, ca fenomene social-umane, credem că o abordare științifică nu se poate întemeia pe confuzia și amalgamarea lor; pe de o parte, aplicarea automată a regulilor specifice unuia din aceste domenii la celelalte ar duce la consecințe distrugătoare; astfel, nu credem că s-ar putea aplica la domeniul culturii regulile luptei pentru putere, chiar într-o societate democratică; de asemenea, creația culturală, cultura în general, ar putea fi profund afectată dacă i s-ar aplica cu strictețe regulile economiei de piață, ale eficienței și competiției economice. Pe de altă parte, ni se pare eronat și periculos a plasa aspirațiile și proiectele de viitor, individuale și de grup, în trecutul istoric, care, după cum se știe, a fost caracterizat prin raporturi de dominație, prin tendințe de eliminare sau asimilare a unor grupuri și a culturii lor, prin conflicte și războaie, multe din ele pe baze etnice sau religioase, ori motivate pe asemenea criterii. Misiunea creatorilor, a culturii în general – într-o perioadă în care valorile umaniste se impun din ce în ce mai mult, cerând înainte de toate respectul față de om, plasat în centrul ansamblului activităților sociale – este de a apropia pe oameni, de a favoriza aspirații și proiecte de viitor inspirate de valorile universale ale toleranței, conviețuirii și păcii, și nu de cele ale unui trecut prea adesea întunecat și inuman în raport cu criteriile și standardele moderne.

Cultura permite identificarea persoanelor, a grupurilor sociale și a popoarelor, față de alte persoane, grupuri și popoare. Totodată, cultura are o dimensiune universală certă, ceea ce face ca ea să fie nu numai un bun comun al celor care o împărtășesc, dar și un bun oferit tuturor persoanelor, grupurilor și

²¹ M. Wilhelm, *art. cit.*, p. 242.